

Анастасія Муслімівна Мерник

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті наголошується на тому, що в контексті воєнного стану, коли уряди країн мають широкі повноваження для забезпечення безпеки та стабільності, громадяни часто стикаються з обмеженням своїх прав та свобод. Проте важливо зазначити, що саме в таких умовах необхідність ефективного громадського контролю стає критичною. Він виступає як інструмент забезпечення прозорості, відкритості та відповідальності влади перед громадянами. У рамках статті ставиться ціль розглянути різні аспекти громадського контролю в умовах воєнного стану, проаналізувати його роль, механізми та інструменти здійснення. Розгляд цієї теми є важливим для розуміння та підтримки принципів демократії та прав людини в умовах надзвичайних обставин. Для досягнення поставленої мети в роботі використовується система методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні (порівняльний, кількісного й якісного аналізу, апроксимації), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Наголошується на тому, що громадський контроль дозволяє забезпечити відповідальність влади перед громадянами, навіть в умовах, коли традиційні механізми демократичного нагляду можуть бути тимчасово обмежені. Він допомагає запобігти зловживанням, корупції та неефективному використанню ресурсів, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення, враховуючи потребу в максимальній концентрації зусиль на захисті держави. За результатом дослідження зроблено висновок, що незважаючи на обмеження, введені воєнним станом, важливість громадського контролю залишається незмінною. Це вимагає від держави збереження діалогу з громадськістю та забезпечення механізмів для її участі та контролю, навіть у такий непростий час. Забезпечення прозорості, законності й ефективності діяльності сектору безпеки і оборони не повинно ігнорувати демократичні принципи і громадський контроль, які є основою розвиненої демократичної держави. Проте специфіка цієї сфери в контексті національної безпеки змушує законодавство: по-перше, істотно обмежувати доступ до значної частини відомостей, що стосуються діяльності органів безпеки; по-друге, надавати додаткові повноваження державним органам, включаючи військове керівництво та адміністрації, для обмеження або призупинення діяльності деяких суб'єктів громадського моніторингу; по-третє, реорієнтувати зусилля громадських організацій з контролю на сприяння зміцненню державної оборони та захисту громадян.

Ключові слова: громадський контроль, воєнний стан, національна безпека, обмеження прав.

Anastasiia M. Mernyk

Scientific Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

PUBLIC CONTROL UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. *The article emphasizes that in the context of martial law, when national governments wield broad powers to ensure security and stability, citizens often face restrictions on their rights and freedoms. However, it is important to note that it is in such conditions that the need for effective public control becomes critical. It acts as a tool for ensuring transparency, openness and accountability of the government to citizens. The article aims to consider various aspects of public control under martial law, to analyze its role, mechanisms and tools of implementation. Consideration of this topic is important for understanding and upholding the principles of democracy and human rights under extraordinary circumstances. To achieve the goal, the work uses a system of methods of scientific knowledge, including general scientific (analysis, synthesis), private (comparative, quantitative and qualitative analysis, approximation), as well as special legal (formal-legal, comparative-legal) methods. It is emphasized that public control allows to ensure the accountability of the government to citizens, even in conditions when traditional mechanisms of democratic supervision may be temporarily limited. It helps to prevent abuse, corruption and inefficient use of resources, which in the conditions of martial law acquires special importance, given the need for maximum concentration of efforts on the defense of the state. Based on the results of the study, it was concluded that despite the restrictions imposed by martial law, the importance of public control remains unchanged. This requires the state to maintain dialogue with the public and provide mechanisms for its participation and control, even in such difficult times. Ensuring transparency, legality and efficiency of the security and defense sector should not ignore democratic principles and public control, which are the basis of a developed democratic state. However, the specificity of this area in the context of national security forces the legislation to: first, significantly limit access to a large part of information related to the activities of security agencies; secondly, to provide additional powers to state bodies, including military leadership and administrations, to limit or suspend the activities of some public monitoring entities; thirdly, to reorient the control efforts of non-governmental organizations to support the strengthening of state defense and protection of citizens.*

Key words: *public control, martial law, national security, restriction of rights.*

ВСТУП

Воєнний стан, введений у країні, має на меті мобілізацію ресурсів для захисту держави, однак він також змінює звичний порядок діяльності органів влади та обмежує деякі права й свободи громадян. У цей час особливо актуальним стає забезпечення балансу між необхідністю ефективної оборони держави та дотриманням основних принципів демократії та прав людини.

Статті Конституції України [1], такі як ст. 5, що проголошує носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні народ, та ст. 38, що надає громадянам

право участі в управлінні державними справами, у тому числі через громадські ініціативи, залишаються непорушними й в умовах воєнного стану. Саме тому питання громадського контролю за діяльністю органів влади, забезпечення прозорості та відкритості їхніх рішень стає ще більш актуальним.

Громадський контроль дозволяє забезпечити відповідальність влади перед громадянами, навіть в умовах, коли традиційні механізми демократичного нагляду можуть бути тимчасово обмежені. Він допомагає запобігти зловживанням, корупції та неефективному використанню ресурсів, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення, враховуючи потребу в максимальній концентрації зусиль на захисті держави.

В умовах воєнного стану важливо знайти оптимальні форми та методи громадського контролю, які б дозволили зберегти активну участь громадян у житті держави, не ставлячи під загрозу її обороноздатність. Це можуть бути онлайн-платформи для обговорення важливих рішень, прозорі механізми звітності органів влади щодо використання ресурсів та проведення антитерористичних операцій, а також залучення громадських радників та спостерігачів до моніторингу ключових рішень.

Здійснення нагляду громадою за роботою органів управління та їх представників становить ключовий елемент взаємодії між населенням та органами влади, відіграючи значущу роль у залученні громадян до активної участі в соціально-політичному житті. Для органів державної влади та місцевого самоврядування велике значення має громадська думка й оцінка, які впливають на прийняття їх ефективності, допустимість порушень серед керівництва та їх відповідальність.

Таким чином, громадський контроль в умовах воєнного стану стає не лише засобом забезпечення демократії та прав людини, а й важливим елементом зміцнення обороноздатності й єдності українського суспільства перед обличчям зовнішньої агресії.

Громадський контроль в умовах воєнного стану не слід розуміти лише як механізм взаємодії громадськості та військових. Хоча дослідження на тему цивільно-військових відносин загалом, і громадського контролю в умовах воєнного стану зокрема, є досить рідкісними [2]. А сама концепція демократичного контролю над армією є, м'яко кажучи, складною та багатогранною [3]. Мовиться скоріше про демократичний контроль над усією владою країни з боку громадськості в умовах дії особливих правових режимів. А контроль над збройними силами слід розуміти як складовий елемент більш ширшого поняття. При цьому слід пам'ятати, що армія володіє засобами насильства, тому збройні сили можуть становити серйозну загрозу демократичному політичному порядку, як це неодноразово доводилося в усіх частинах світу. Військові перевороти були звичайною практикою в міжвоєнний період у Європі та всьому світі, а у 1979 році в Латинській Америці дев'ятнадцять урядів у країнах континенту – від Аргентини до Мексики – очолювали військові офіцери [4]. Саме тому в державі окрім громадського контролю

має бути демократичний контроль над збройними силами, як політичний контроль над армією з боку легітимної, демократично обраної влади держави [5, с. 30].

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окремі аспекти права громадського контролю в умовах воєнного стану розглянути в роботах В. Урбеліс та Т. Урбонос [2, с. 108], А. Котей [3, с. 2], Л. Гудмен [4], А. Гріціуса і К. Паулаускаса [5, с. 29], Б. Ванковська [6], М. Кайнлен [7, с. 437], Дж. К. Жірально [8], Х. Борн [9] І. Шопіна [10], Ю. Вичалківська [12, с. 112], В. Роквич [13, с. 675], С. Полторак [14, с. 214], Г. Гончаренко [15, с. 160], Л. Міщенко [16, с. 169], С. Денесюк [17, с. 39], А. Мерник [18, с. 12], С. Алфьоров [19, с. 101] та ін.

Гріціуса А. й Паулаускаса К. наголошують на тому, що після розпаду Варшавського договору та самого Радянського Союзу на початку 1990-х років країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), включаючи країни Балтії, зіткнулися з важким викликом переходу до демократії. Однією з головних проблем, пов'язаних із перехідним періодом, була пострадянська спадщина збройних сил і всередині них. Країни Балтії, які були колишніми радянськими республіками, мали менше проблем із установленням цивільного контролю над своїми військовими, ніж країни колишнього Варшавського договору, які були, здебільшого, суверенними націями. Країни Балтії просто не мали жодних національних збройних сил до 1990 року [5, с. 29]. Автори наголошують, що в різні історичні етапи розвитку Литовської держави відносини між військовими та суспільством склалися по-різному. Але позитивну роль у налагодженні їх взаємодії відіграли ЗМІ; радіо, газети, журнали, які надавали суспільству велику кількість інформації про збройні сили, умови їхнього життя, військову техніку тощо. Багато соціальних подій (особливо у сферах спорту та культури) також сприяли зближенню між військовими та суспільством.

Ванковська Б. наголошує на важливості принципу верховенства права при здійсненні демократичного контролю за владою в умовах війни. Підкреслює, що конституційні та законодавчі положення щодо компетенції та відповідальності різних державних інститутів у сфері оборони, механізмів нагляду та підзвітності мають вирішальне значення для будь-якої демократичної держави [6]. Кайнлен М. зазначає, що в демократичних країнах збройні сили, як правило, мають повну підзвітність главі держави як втіленню нації [7]. Україна не є виключенням, бо конституційні норми передбачають положення, що саме є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Дж. К. Жірально виправдано підкреслює залежність військових від уряду в фінансовому плані та необхідності брати до уваги їх вимоги. Автор зазначає, що «влада гаманця надає цивільним особам ключовий важіль контролю над військовими: зауваження уряду, швидше за все, будуть взяті до уваги, коли вони підкріплені наданням або припиненням ресурсів» [8].

Гудмен Л. вважає, що основною причиною багатьох проблем щодо взаємовідносин між органами влади та військовими при здійсненні контролю є нестача експертів і радників, наприклад, у народних депутатів, оскільки небагато цивільних осіб у більшості перехідних демократій мають знання та розуміння військової справи, щоб служити цивільними експертами з політики оборони [4]. Борн Х. підкреслює суттєву роль, яку мають відігравати парламенти в забезпеченні демократичного контролю за сектором безпеки, зокрема у сфері оборонної реформи, водночас підкреслюючи, що не існує універсальної моделі, як цього можна досягти. У той час як демократії мають спільні принципи та цінності, парламентська практика формується під впливом конкретних національних традицій і культури, що деталізує підхід кожного парламенту до спільних викликів демократичного захисту.

Шопіна І. визначає поняття та особливості об'єкта громадського контролю (нагляду) як елемента демократичного цивільного контролю [10]. Розкриваючи три основні підходи до розуміння об'єкта контролю у вітчизняній правовій науці [11, с. 80]. Вичалківська Ю. наголошує, що надійний демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони позитивно впливає на міжнародний імідж держави, політика якої є стабільною й передбачуваною [12, с. 112]. Роквич В. розкриває процес демократизації цивільно-військових відносин і механізм здійснення демократичного контролю над збройними силами в Республіці Сербія [13, с. 675]. Полторак С. досліджує сутність громадського контролю над військовопромисловим комплексом в Україні з позиції функціональності, зокрема визначає його роль у формуванні й реалізації державної політики у сфері безпеки й оборони [14, с. 214]. Гончаренко Г. наголошує на тому, що законодавче регулювання питань реалізації громадського контролю у сфері національної безпеки України, започатковане у 2003 році, далеко не повною мірою враховує динаміку суспільних відносин і пов'язані з цим правові проблеми [15, с. 160]. Міщенко Л. розкриває правові засади громадського контролю за діяльністю поліції в Україні [16, с. 169]. Денесюк С. наголошує, що ефективність діяльності інститутів громадянського суспільства щодо контролю за правоохоронними органами є ознакою реальної демократії, слугує перепусткою до входження держави до європейського співтовариства [17, с. 39]. Мерник А. обґрунтовує висновок, що в умовах сьогодення саме інституції громадянського суспільства можуть створити міцну конструкцію розвитку демократичного соціуму та правової держави [18, с. 12]. Алфьоров С. аналізує громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства в період суспільно-політичного розвитку України в 2014 році, що характеризувалася лібералізацією з боку держави щодо пошуку відповідного діалогу з суспільством [19, с. 101].

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні методи наукового пізнання.

ня, що застосовуються в галузях багатьох наук (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання авторка використовувала на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу аналізу розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості громадського контролю в умовах воєнного стану. Порівняльний аналіз надав можливість виявити різні підходи до поняття «громадський контроль». За допомогою методу узагальнення виділено фактори, які впливають на особливості здійснення громадського контролю в умовах сьогодення. Метод дедукції надав можливість на основі доктринальних поглядів науковців вивести загальний висновок щодо характерних ознак громадського контролю в умовах воєнного стану. Індуктивний метод пізнання норм чинного законодавства щодо засад громадянського контролю в Україні надав можливість одержати загальний висновок щодо характерних ознак можливих порушень у цій сфері правового регулювання. Історичний метод пізнання посприяв розкриттю передумов формування норм права щодо громадянського контролю в умовах військової загрози (на прикладі країн Балтії). У статті застосовувалися також і спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний і системно-структурний, які було використано під час розробки та вивчення термінологічного апарату цієї роботи, а саме при з'ясуванні змісту категорій «громадський контроль», а також для розкриття особливостей зазначеної дефініції.

Нормативна база для цього дослідження включає закони України «Про державну таємницю» [20], «Про медіа» [21], «Про національну безпеку України» [22], «Про інформацію» [24], «Про основи національного спротиву» [25], «Про оборону України» [26] та наказ Центрального управління Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» [23]. Окрім цього, у роботі використовуються доктринальні джерела, що розкривають різні аспекти громадського контролю в умовах воєнного стану, його роль, механізми й інструменти здійснення.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Громадський контроль є ключовим аспектом будь-якої демократичної системи, оскільки він гарантує прозорість, відкритість та відповідальність влади перед суспільством. Визначення громадського контролю охоплює широкий спектр аспектів, що включають у себе активну участь громадян у владних процесах, нагляд за діяльністю владних структур і механізми забезпечення відкритості та прозорості. Передусім громадський контроль визначається як активна участь громадян у визначенні політичних, економічних і соціальних рішень у суспільстві. Це включає в себе участь у виборах, громадських дискусіях, підписуванні петицій, звернення до владних структур із вимогою змін, а також активний протест та цивільний непокір. Друге визначення громадського контролю полягає в нагляді

за діяльністю владних структур та органів влади. Це означає, що громадяни та громадські організації мають право та можливість контролювати дії та рішення владних осіб, перевіряти їх відповідність закону та вимагати відповідальності за порушення прав і законів. Нарешті, громадський контроль означає забезпечення відкритості та прозорості владних структур. Це включає в себе доступ до інформації про діяльність влади, публічне обговорення й оцінку прийнятих рішень, а також створення механізмів звітності перед суспільством.

У світлі цих визначень можна зрозуміти, що громадський контроль забезпечує взаємодію між владою та суспільством, сприяє зміцненню правової держави та гарантує захист прав і свобод громадян. Тому важливо постійно підтримувати та розвивати громадський контроль як один із основних принципів демократії.

Роль громадського контролю в демократичному суспільстві важлива й багатогранна, вона включає в себе різноманітні аспекти, що сприяють зміцненню демократії та захисту прав і свобод громадян. Передусім громадський контроль забезпечує відкритість і прозорість діяльності владних структур. Це означає, що громадяни мають право на доступ до інформації про діяльність влади, процеси прийняття рішень та використання грошових коштів. Через громадський контроль суспільство може відстежувати, як влада виконує свої функції, чи діє відповідно до закону та чи враховує інтереси громадян. Далі громадський контроль сприяє збільшенню відповідальності владних осіб перед суспільством. Освічена й активна громадськість створює середовище, де влада змушена пояснювати свої дії та прийняті рішення, а також брати на себе відповідальність за свої дії. Це сприяє підвищенню ефективності влади та перешкоджає можливості корупції та зловживанням владою. Крім того, громадський контроль забезпечує здатність суспільства впливати на прийняття рішень та формування політики. Через громадські обговорення, петиції, протести та інші форми вираження громадської думки громадяни можуть впливати на процеси прийняття рішень, виступати за свої права й інтереси, а також сприяти розвитку суспільства у відповідності з власними цінностями та потребами.

У цілому роль громадського контролю в демократичному суспільстві надзвичайно важлива. Він забезпечує взаємодію між владою та громадянами, сприяє відкритості й прозорості владних структур, зміцнює відповідальність влади перед суспільством і забезпечує можливість громадян впливати на формування політики та прийняття рішень. Тому громадський контроль є важливим фактором у забезпеченні демократії та захисту прав людини в сучасному світі.

Для ефективного здійснення громадського контролю існують різноманітні механізми, які включають у себе законодавчі, інституційні, соціальні та технологічні засоби. По-перше, законодавчі механізми відіграють важливу роль у забезпеченні громадського контролю. Це включає прийняття законів, що гарантують доступ громадян до інформації, право на публічне обговорення та участь у прийнятті рішень, а також створення механізмів звітності та відповідальності владних

структур перед суспільством. По-друге, інституційні механізми відіграють важливу роль у забезпеченні громадського контролю. Це включає в себе незалежні органи державної влади, такі як аудиторські палати, омбудсмени, комісії з прав людини, які мають за завдання наглядати за діяльністю влади та забезпечувати додержання законів і стандартів. По-третє, соціальні механізми відіграють важливу роль у забезпеченні громадського контролю. Це включає участь громадян у громадських обговореннях, петиціях, масових протестах, а також активну роль громадських організацій та незалежних медіа в розкритті корупції, порушень прав людини та інших проблем. На останньому місці технологічні засоби стають усе більш важливими для забезпечення громадського контролю. Інтернет, соціальні мережі та інші цифрові інструменти дозволяють громадянам швидко обмінюватися інформацією, організовувати кампанії та протести, а також створювати громадські платформи для моніторингу діяльності влади.

Всі ці механізми спільно сприяють забезпеченню громадського контролю в сучасному світі. Вони забезпечують можливість громадянам бути активними учасниками політичного процесу, контролювати дії влади та забезпечувати відкритість і прозорість у суспільстві. Тому важливо постійно розвивати та підтримувати ці механізми для зміцнення демократії та правової держави.

Громадський контроль можна розглядати як інструмент забезпечення законності в діях виконавчих органів влади, відзначаючи його відмінність від інших видів контролю. Основна ідея полягає в тому, що суб'єкти громадського контролю представляють інтереси громадськості, а не держави, тому їх контрольні функції не мають юридичного та владного характеру.

Воєнний стан є однією з найбільш серйозних ситуацій, що можуть виникнути в суспільстві, й відображає період воєнного або надзвичайного стану, коли зазвичай використовуються виняткові заходи для забезпечення безпеки та порядку в країні. Це поняття має свої основні характеристики, які дозволяють розуміти його сутність і вплив на життя суспільства. Першою й найважливішою характеристикою воєнного стану є призначення влади спеціальних повноважень для забезпечення безпеки та захисту країни в період загрози військової агресії або інших серйозних загроз для національної безпеки. Ці повноваження можуть включати зміну внутрішньої політики, обмеження прав та свобод громадян, мобілізацію ресурсів для військових цілей тощо. Другою характеристикою є обмеження прав і свобод громадян. У період воєнного стану зазвичай введені додаткові обмеження, такі як обмеження на свободу слова, зборів, руху, право на приватне життя тощо. Ці обмеження можуть бути необхідними для забезпечення безпеки й ефективного управління у воєнній ситуації, проте вони також можуть порушувати права людини й основні принципи демократії. Третьою характеристикою є мобілізація ресурсів для військових цілей. У період воєнного стану зазвичай введені спеціальні заходи для мобілізації економічних, людських та інших ресурсів для забезпечення військових потреб. Це може включати мобі-

лізацію військових сил, розподіл продуктів і ресурсів, введення воєнного господарства тощо.

Характеристики воєнного стану відображають його серйозність і важливість для забезпечення безпеки та стабільності в суспільстві в умовах воєнної загрози або конфлікту. Водночас важливо забезпечити, щоб заходи, вжиті в період воєнного стану, були обмеженими за межі необхідного, й щоб вони не порушували основні права й свободи громадян.

Введення воєнного стану є однією з найважливіших і найскладніших рішень, які може прийняти держава. Це поглиблене заходи безпеки, які вживаються у випадку серйозної загрози національній безпеці або воєнного конфлікту. І хоча введення воєнного стану зазвичай є останнім заходом, його необхідність може бути обґрунтована кількома ключовими причинами.

Воєнний стан нерідко вважається найефективнішим способом забезпечення безпеки та порядку в умовах надзвичайних ситуацій, таких як воєнні загрози, терористичні напади, природні катастрофи тощо. Введення воєнного стану дозволяє владі мобілізувати всі ресурси й інструменти, необхідні для вирішення кризової ситуації та захисту громадян.

Воєнний стан може бути обґрунтований необхідністю забезпечити швидке та координоване реагування на непередбачені загрози, що можуть виникнути у віддалених або важкодоступних районах країни. Введення воєнного стану дозволяє уряду швидко вжити заходів для мобілізації ресурсів та координації дій усіх відповідних структур.

Воєнний стан може бути обґрунтований потребою забезпечити безпеку та стабільність у випадку великих масових заворушень або громадських виступів, які загрожують національній безпеці та порядку. У таких ситуаціях введення воєнного стану дозволяє владі вжити ефективних заходів для припинення непорозумінь і відновлення порядку.

Звісно, введення воєнного стану є серйозним заходом, який повинен бути обґрунтований серйозною загрозою для національної безпеки та має бути суворо обмеженим за межі необхідного. Однак у певних випадках воєнний стан може бути єдиним ефективним засобом забезпечення безпеки, стабільності та захисту прав і свобод громадян.

Відповідно до положень Конституції України структури, що відповідають за безпеку та оборону держави перебувають під наглядом, який відповідає демократичним стандартам. Такий нагляд реалізується відповідно до принципів верховенства права, дотримання законності, обов'язкової підзвітності, відкритості дій, а також ефективності. Відкритість передбачає беззаперечне надання інформації про фінансове забезпечення цих структур для гарантування раціонального використання бюджетних коштів, звісно, з дотриманням умов Закону України «Про державну таємницю» [20].

Поняття демократичного цивільного нагляду над армією та оборонними структурами є складним і багатовимірним [5, с. 29]. У загальноприйнятій міжнародній термінології поняття «цивільний» указує на специфічний формат стратегічного керування військовою сферою, що реалізується через державні структури, які не є частиною військової системи, іншими словами, відображається як антонім до «військового». В інших контекстах «цивільний» часто тлумачиться як «суспільний» або «громадський», коли йдеться про нагляд із боку громадянського суспільства та його організацій [10, с. 196]. Аналіз чинного законодавства дозволяє констатувати, що в структурі демократичного цивільного нагляду також присутній елемент громадського моніторингу. Таким чином, громадський моніторинг, як форма недержавного нагляду, є ключовою складовою демократичного цивільного нагляду. Активність та залучення громадськості залишаються критично важливими для забезпечення прозорості, відповідальності й ефективності місцевого самоврядування, а також для подолання викликів, які постають перед громадами в умовах надзвичайних ситуацій.

У період дії воєнного стану з'являються значні обмеження в сфері засобів масової інформації та громадського контролю. Зокрема, права на свободу думки та слова, закріплені в статті 34 Конституції України, піддаються певним обмеженням в інтересах національної безпеки, що є вимогою часу, але водночас потребує збалансованого підходу, щоб не допустити надмірного обмеження основних свобод.

Стаття 4 Закону України «Про медіа» [21] вказує на неприпустимість зловживання свободою слова для пропаганди, що набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли інформаційна безпека стає частиною національної безпеки. Водночас заходи воєнного стану дозволяють військовому командуванню та адміністраціям обмежувати свободи поширення, обміну й отримання інформації на підставі закону, якщо це є необхідним у демократичному суспільстві, а відповідне обмеження є пропорційним (ненадмірним) щодо поставленої мети. Окрім цього медіа можуть використовувати для військових потреб, але вимагає чітких рамок, щоб уникнути зловживань.

Медіа відіграють критичну роль у забезпеченні прозорості та відкритості в суспільстві, особливо в умовах воєнного стану, коли доступ до об'єктивної та достовірної інформації стає особливо важливим. У таких умовах медіа стають важливим інструментом громадського контролю, що дозволяє громадянам відстежувати дії влади, розкривати порушення прав людини та інші негативні аспекти воєнного конфлікту. Медіа можуть забезпечувати широкий доступ до інформації про поточну ситуацію в умовах воєнного стану. Це може включати новинні повідомлення, репортажі з місця подій, аналітичні статті та інші матеріали, що дозволяють громадянам краще розуміти ситуацію та виразити свої думки та погляди.

Важливою функцією медіа є розкриття порушень прав людини та інших злочинів, що можуть мати місце в умовах воєнного конфлікту. Журналісти можуть використовувати свої розслідування та репортажі для викриття випадків зловживання владою, воєнних злочинів, порушень міжнародного гуманітарного права та інших правопорушень.

Також аспект полягає у використанні медіа як платформи для громадського обговорення та дискусії щодо політичних, соціальних та етичних аспектів воєнного конфлікту. Статті, коментарі, програми обговорювання та інші формати можуть сприяти формуванню громадської думки, мобілізації громадян та впливу на політичні рішення.

Однак важливо враховувати, що мас-медіа також можуть стати об'єктом маніпуляцій та пропаганди в умовах воєнного стану. Влада може використовувати медіа для поширення односторонньої інформації, приховування негативних аспектів конфлікту та маніпулювання громадською думкою. Тому важливо, щоб медіа залишалися незалежними й об'єктивними, а громадяни були критичними до отриманої інформації та шукали додаткові джерела й думки.

Медіа відіграють важливу роль як інструмент громадського контролю в умовах воєнного стану. Вони дозволяють громадянам отримувати доступ до інформації, викривати порушення прав і свобод, обговорювати й аналізувати події та впливати на політичні процеси.

Згідно з Основним Законом України (ст. 64) права на звернення громадян до державних інституцій, як на індивідуальному, так і колективному рівнях не підлягають обмеженню; нормативні документи, що регламентують права й обов'язки громадян, повинні бути оголошені відповідно до встановленого порядку. Таким чином, відповідно до п. 1 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» [22] забезпечується право громадян на пряме звернення до органів влади, яке залишається недоторканим навіть під час воєнного стану. Однак, як підкреслюється в законодавстві, можливості для громадського моніторингу можуть бути скорочені відповідно до Закону України «Про державну таємницю» [20]. Більшість інформації в області національної безпеки та оборони, особливо під час ведення бойових дій, класифікується як державна таємниця. Перелік інформації, що становить державну таємницю був затверджений розпорядженням Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 [23]. Навіть дані про морально-психологічний стан військових частин або ефективність їх психологічної підтримки, що можуть указувати на їх боєготовність, визначаються як «цілком таємно».

Доступ до певної інформації обмежується згідно з Законом виключно з метою захисту національної безпеки, і це знаходить відображення в низці законодавчих актів. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про інформацію» [24] дані про стан навколишнього середовища не можуть бути обмежені в доступі, за винятком інформації про місцезоположення військових об'єктів. Згідно з ч. 2 ст. 23 Закону України «Про основи національного спротиву» [25] кошти, спрямо-

вані на організацію та підтримку руху опору, класифікуються як таємні видатки Держбюджету, що передаються Міністерству оборони.

Чи виникають обмеження для громадських об'єднань у виконанні функцій громадського моніторингу під час воєнного стану? В деякій мірі, так. Доступ до даних про діяльність елементів сектору безпеки та оборони значною мірою буде обмежений з огляду на вимоги національної безпеки, адже велика кількість інформації в цій сфері отримує класифікацію як конфіденційна. Участь громадських груп у оцінці законопроектів, участь у суспільних дебатах і слуханнях у парламенті з питань безпеки та оборони не обмежується чинним законодавством навіть у період воєнного стану.

Однак слід пам'ятати, що під час воєнного стану координацію та нагляд за роботою урядових структур у сфері національної безпеки веде Рада національної безпеки і оборони України, при цьому багато її рішень із цих питань стають конфіденційними. Таким чином, у цих аспектах можливості громадського нагляду під час воєнного стану зазнають суттєвих обмежень. Проте слід наголосити, що метою демократичного громадського моніторингу є не лише забезпечення дотримання законності, а й підтримка ефективної роботи структур безпеки і оборони.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про оборону України» [26] громадянам дозволяється засновувати об'єднання для підтримки обороноздатності країни.

Обмеження громадського контролю в цей період є певною мірою неминучим, особливо коли йдеться про доступ до інформації в секторі безпеки та оборони, яка може стати таємною. Це ставить під сумнів можливість повноцінного громадського нагляду, який є критично важливим для демократії, але також може бути використаний проти інтересів національної безпеки.

Попри це, законодавство зберігає можливість для громадських об'єднань брати участь в експертизах, дискусіях і слуханнях, навіть з питань безпеки та оборони, не встановлюючи прямих обмежень для цих процесів під час воєнного стану. Така участь є надзвичайно важливою для забезпечення прозорості та відповідальності влади, а також для підтримання довіри громадян.

Закон «Про оборону України» [26] у ст. 17 наголошує на праві громадян створювати організації для сприяння обороні держави, що вказує на визнання значення громадської ініціативи навіть у такий критичний період.

ВИСНОВКИ

Умови воєнного стану ставлять перед суспільством та владою низку складних викликів, включаючи забезпечення безпеки громадян, збереження прав і свобод, а також забезпечення відповідальності та прозорості дій влади. Громадський контроль, що базується на активній участі громадян, громадських організацій і міжнародної громадськості, відіграє критичну роль у забезпеченні цих цілей у воєнних умовах.

Протягом історії громадський контроль ставав суттєвим інструментом боротьби за права людини та принципи демократії, навіть у найважчі часи. В умовах воєнного стану, коли ризик порушень прав та свобод зростає, громадський контроль набуває ще більшого значення. Активна участь громадян, громадських організацій та міжнародних партнерів дозволяє виявляти порушення, протидіяти корупції влади, та забезпечувати доступ до правдивої та об'єктивної інформації.

Незважаючи на обмеження, введені воєнним станом, важливість громадського контролю залишається незмінною. Це вимагає від держави збереження діалогу з громадськістю та забезпечення механізмів для її участі та контролю, навіть у такий непростий час. Забезпечення прозорості, законності й ефективності діяльності сектору безпеки й оборони не повинно ігнорувати демократичні принципи і громадський контроль, які є основою розвиненої демократичної держави.

Таким чином, громадський контроль не лише сприяє зміцненню демократичних засад та підвищенню довіри до органів влади, а й відіграє ключову роль у розбудові відкритого та відповідального управління, що особливо актуально в умовах суспільних викликів і змін.

Отже, навіть під час дії воєнного стану важливість громадського моніторингу за сектором безпеки і оборони не зменшується. Проте специфіка цієї сфери в контексті національної безпеки змушує законодавство: по-перше, істотно обмежувати доступ до значної частини відомостей, що стосуються діяльності органів безпеки; по-друге, надавати додаткові повноваження державним органам, включаючи військове керівництво та адміністрації, для обмеження або призупинення діяльності деяких суб'єктів громадського моніторингу; по-третє, реорієнтувати зусилля громадських організацій з контролю на сприяння зміцненню державної оборони та захисту громадян.

Громадський контроль у воєнних умовах виступає важливим інструментом забезпечення прозорості, відповідальності та захисту прав людини. Від активної участі громадян і спільного зусилля громадських організацій та міжнародної спільноти залежить здатність суспільства зберегти свої цінності та принципи в умовах воєнного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [2] Urbelis V., Urbonas T. *The Challenges of Civil-Military Relations and Democratic Control of Armed Forces: the Case of Lithuania*. London : Palgrave Publishers Ltd., 2002. P. 108–125.
- [3] Cottey A., Edmunds T., Forster A. *Introduction: The Challenge of Democratic Control of Armed Forces in Postcommunist Europe*. London : Palgrave Publishers Ltd., 2002. P. 1–17.
- [4] Goodman L. W. *Civil-Military Relations in the Post-Cold War Era*. *USIA Electronic Journal*. 1997. URL: <http://usinfo.state.gov/journals/itdhr/0797/ijde/goodman.htm>. (дата звернення: 26.08.2024).

- [5] Gricius A., Paulauskas K. Democratic Control of the Armed Forces in Lithuania. Connections. *The Quarterly Journal*. 2002. Vol. 1(4). P. 29–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.01.4.04>.
- [6] Vankovska B. Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Realities. Belgrade : Goragraf. 2001. P. 357.
- [7] Furlan B. Civilian Control and Military Effectiveness. *Armed Forces & Society*. 2013. Vol. 39(3). P. 434–449.
- [8] Giraldo J. Defence Budgets and Civilian Oversight. Occasional Paper N 9. The Center for Civil-Military Relations. Naval Postgraduate School, Monterey, 2001. P. 35. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/36735566.pdf> (дата звернення: 26.08.2024).
- [9] Born H. Learning From Best Practices of Parliamentary Oversight of the Security Sector. *Working Paper Series*. Geneva Center for DCAF. 2002. Vol. 20. P. 12.
- [10] Shopina I., Kobets M., Tarasov S. Non-Governmental Control in the Sphere of National Security of Ukraine. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2021. P. 194–199.
- [11] Шопіна І. Об'єкт громадського контролю (нагляду) як елемент демократичного цивільного контролю. *Військово-спеціальні науки*. №1(49). 2022. С. 79–81.
- [12] Вічалківська Ю. Зобов'язання України щодо встановлення демократичного цивільного контролю над силовими та спеціальними структурами держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №2. С. 112–118.
- [13] Rokvic V., Jestic Z., Ivanis Z. Civil-Military Relations and Democratic Control over the Armed Forces in the Republic of Serbia. *Armed Forces & Society*. 2013. Vol. 39(4). P. 675–694. DOI:10.1177/0095327X12462553.
- [14] Полторак С. Громадський контроль над військово-промисловим комплексом: інституційні аспекти функціонування. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. №. 1. С. 214–220.
- [15] Гончаренко Г. Громадський контроль за сектором безпеки: адміністративно-правові засади, суб'єкти та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 160–167. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.321>.
- [16] Міщенко Л. Правові засади громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*. Харків, 2019. С. 169–170.
- [17] Денисюк С. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів: організаційно-правові засади. *Право і Безпека*. 2009. №3. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_3_10.
- [18] Мерник А. Інституції громадського суспільства: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; НДІ держ. будівництва та місц. самоврядув. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15646/1/Mernik_2013.pdf
- [19] Алфьоров С., Вітвіцький С. Громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. №1. С. 101–108.
- [20] Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 №3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [21] Про медіа : Закон України від 13.12.2022 №2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#top> (дата звернення: 26.08.2024).
- [22] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 26.08.2024).

- [23] Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [24] Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [25] Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [26] Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024).

REFERENCES

- [1] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine. (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [2] Urbelis, V., & Urbonas, T. (2002). *The Challenges of Civil-Military Relations and Democratic Control of Armed Forces: the Case of Lithuania*. London: Palgrave Publishers Ltd., 108–125.
- [3] Cottey, A., Edmunds, T., & Forster, A. (2002). *Introduction: The Challenge of Democratic Control of Armed Forces in Postcommunist Europe*. London: Palgrave Publishers Ltd., 1–17.
- [4] Goodman, L. W. (1997). *Civil-Military Relations in the Post-Cold War Era*. USIA Electronic Journal. Retrieved from <http://usinfo.state.gov/journals/itdhr/0797/ijde/goodman.htm/>.
- [5] Gričius, A., & Paulauskas, K. (2002). Democratic Control of the Armed Forces in Lithuania. *Connections. The Quarterly Journal*, 1(4), 29–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.01.4.04>.
- [6] Vankovska, B. (2001). *Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Realities*. Belgrade: Goragraf, 357.
- [7] Furlan, B. (2013). Civilian Control and Military Effectiveness. *Armed Forces & Society*, 39(30), 434–449.
- [8] Giraldo, J. (2001). *Defense Budgets and Civilian Oversight. Occasional Paper N 9. The Center for Civil-Military Relations*. Naval Postgraduate School, Monterey, 35. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/36735566.pdf>.
- [9] Born, H. (2002). Learning From Best Practices of Parliamentary Oversight of the Security Sector. *Working Paper Series. Geneva Center for DCAF*, 20, 12.
- [10] Shopina, I., Kobets, M., & Tarasov, S. (2021). Non-Governmental Control in the Sphere of National Security of Ukraine. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 194–199.
- [11] Chopina, I. (2022). The object of public control (supervision) as an element of democratic civil control. *Military special sciences*, 1(49), 79–81.
- [12] Vichalkivska, Yu. (2018). Obligations of Ukraine regarding the establishment of democratic civilian control over the power and special structures of the state. *Investments: practice and experience*, 2, 112–118.
- [13] Rokvic, V., Jetic, Z., & Ivanis, Z. (2013). Civil-Military Relations and Democratic Control over the Armed Forces in the Republic of Serbia. *Armed Forces & Society*, 39(4), 675–694. DOI:10.1177/0095327X12462553.
- [14] Poltorak, S. (2017). Public control over the military-industrial complex: institutional aspects of functioning. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: Public administration*, 1, 214–220.

- [15] Goncharenko, G. (2020). Public control over the security sector: administrative and legal principles, subjects and problems of implementation. *Actual problems of politics*, 65, 160–167. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.321>.
- [16] Mishchenko, L. (2019). Legal foundations of public control over police activities in Ukraine. *Modern European police science and the possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine*. Kharkiv, 169–170.
- [17] Denysyuk, S. (2009). Public control over the activities of law enforcement bodies: organizational and legal foundations. *Law and Security*, 3, 39–42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_3_10.
- [18] Mernyk, A. (2013). Institutions of public society: concepts, features, types (Candidate Thesis, State Research Institute construction and local self-governing Acad. rights of Sciences of Ukraine, Kharkiv). Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15646/1/Mernik_2013.pdf.
- [19] Alfyorov, S., & Vitvitskyi, S. (2014). Public control in the conditions of the formation of civil society. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 1, 101–108.
- [20] On state secrets: Law of Ukraine. (1994, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
- [21] About media: Law of Ukraine. (2022, Desember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#top>.
- [22] On National Security of Ukraine: Law of Ukraine. (2018, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
- [23] On the approval of the Compendium of information constituting a state secret: Order of the Central Department of the Security Service of Ukraine. (2020, Desember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.
- [24] About information: Law of Ukraine. (1992, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
- [25] On the foundations of national resistance: Law of Ukraine. (2021, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
- [26] On the defense of Ukraine: Law of Ukraine. (1991, Desember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

Анастасія Муслімівна Мерник

Доктор юридичних наук, доцент

Провідний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України

61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна

Anastasiia M. Mernyk

Doctor of legal sciences, Associate Professor

Leading researcher of the sector

Theoretical and methodological problems of the organization of state power

Scientific Research Institute of State Building and Local Government

of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Мерник А. М. Громадський контроль в умовах воєнного стану. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 46–62.

Suggested Citation: Mernyk, A. M. (2024). Public Control under the Conditions of Marital State. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 46–62.

Стаття надійшла / Submitted: 29/09/2024

Доопрацьовано / Revised: 29/10/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024